
Sosyal Dışlanmanın Anlaşılması: Muğlaklık ve Çok Boyutluluk

İlhan DOĞAN*

ÖZET

Sosyal dışlanma 1970'li yıllardan günümüze kadar geçen sürede sosyal bilimlerin temel sorunlarından biri olmuştur. Sosyal dışlanma konusundaki çalışmalar bu sorunun muğlak karakterine ve çok boyutlu yönüne dikkat çekmiştir. Bu çalışmada sosyal dışlanmanın bahsedilen muğlaklık ve çok boyutluluk niteliğinin kapsamlı bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu değerlendirme sosyal dışlanmanın tarihsel gelişimi, kavramsal yapısı ve teorik yaklaşımlarına odaklanacaktır. Sosyal dışlanmanın kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesinin ve bu kavram la ilgili çalışmaların mevcut ya da ortaya çıkabilecek sorunların algılanması ve anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal dışlanma, muğlaklık, çok boyutluluk, sosyal dışlanmanın gelişimi, sosyal katılım.*

* Dr.

ABSTRACT**Understanding Social Exclusion: Ambiguity and Multidimensionality**

From 1970's up to the present, social exclusion is considered as one of the essential problems in social sciences, and multi-dimensionality and ambiguity of this concept has been underlined in many studies. This study intends to do a comprehensive evaluation of multi-dimensionality and ambiguity of this concept. This assessment is going to focus on historical development, conceptual structure and theoretical approaches of social exclusion. It is thought that a comprehensive assessment of social exclusion could contribute to provide a basis for perception and understanding current and future social problems.

Keywords: *Social exclusion, multidimensionality, ambiguity, development of social exclusion, social participation.*

GİRİŞ

1970'li yıllarda Batı Avrupa'da kullanılmaya başlanan sosyal dışlanma kavramı, önemli bir sosyal sorunun yeniden algılanması ve farklı disiplinlerde tartışma konusu haline gelmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Sosyal dışlanmanın Fransa'da Lenoir tarafından kullanılmasından sonraki yıllarda Avrupa Birliği'nde ve uluslararası kurumlarda önem kazanması bu kavramla ilgili çalışmaların oldukça yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Sosyal dışlanma, ekonomik açıdan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri yakından ilgilendiren ve çok sayıda insanı etkileyen bir sorundur. 2011 yılı verilerine göre AB'de 120 milyondan fazla kişinin yoksulluk ya da sosyal dışlanma riskiyle karşılaştığı görülürken bu oran AB'nin toplam nüfusunun % 24'üne işaret etmektedir. Avrupa'daki tüm çocukların % 27'si ise bu risk kapsamında bulunmaktadır.¹ Bu veriler AB'de yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin oldukça yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Sosyal dışlanmayla ilgili çalışmalarda sosyal dışlanmanın çok yönlü bir sorun olduğu yönünde görüşlere sıkça rastlanmaktadır. Hilary Silver ve Mary Daly bu kavramın 'muğlaklığına' ve 'çok boyutluluğuna' dikkat

¹ European Union, **Poverty Facts**, (Çevrimiçi),
<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751>, 19 Nisan 2014.

çekerken sosyal dışlanmayla 'sosyal dayanışmanın azalması' arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır.² Jo Beall, sosyal dışlanmanın 'çok boyutlu' ve 'dinamik' bir süreç olduğuna işaret ederek sosyal dışlanmayı 'geçim kaynaklarına', 'insani gelişime' ve 'eşit vatandaşlığa' erişmede karşılaşılan engellerle ilişkilendirmiştir. Bu sebeple Beall'e göre sosyal dışlanma kişilerin yoksul olmalarına neden olabilirken, aynı zamanda 'eşitsizliklerin' oluşumunda önemli rol oynamaktadır.³ Bernd Schulte'un vatandaşlık hakları ve sosyal dışlanma arasındaki ilişkiye bakışı sosyal dışlanmanın oluşmasında kişilerin vatandaşlık haklarını elde edememelerine dikkat çekmiştir.⁴ Dolayısıyla vatandaşlık haklarının kullanımının engellenmesi sosyal dışlanma riskini ortaya çıkarmaktadır. Kısacası ilgili literatür sosyal dışlanmanın çok boyutlu ve farklı alanlarda görülebilecek bir sorun olduğuna işaret etmektedir.

Bu çalışmada sosyal dışlanmanın Fransa'da kullanılmaya başlanmasından sonraki süreçte nasıl anlaşıldığı ve algılandığı çeşitli yaklaşımlar aracılığıyla tartışılacaktır. Bu alandaki çalışmalarda sosyal dışlanmanın farklı tanımlarının olması bu olgunun çok boyutlu ve karmaşık özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmanın ilk bölümünde sosyal dışlanmanın farklı tanımları ve bu tanımların dayandığı boyutlar üzerinde durulacaktır. Bu boyutların incelenmesinin sosyal dışlanmanın muğlaklığının ve çok boyutluluğunun algılanmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Sosyal dışlanmanın yerel ve küresel boyutta incelenmesi ve bu sorunun nedenleri birinci bölümde ele alınacaktır. İkinci olarak sosyal dışlanmanın kökeni ve gelişimi üzerinde durulacaktır. Bu tarihsel arka plan sosyal dışlanmanın Fransa'daki ilk çıkışından AB'deki evrimine nasıl farklılaştığına dair daha kapsamlı bir çerçeve sağlayacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacak yaklaşımlar sosyal dışlanma kavramının muğlak ve çok boyutlu yapısını belirginleştirmektedir. Bu yaklaşımlar sosyal dışlanmanın oluşumuyla ilgili farklı temel, koşul ve nedenlerin altını çizmektedir.

² Hilary Silver and Mary Daly, "Social Exclusion and Social Capital: A Comparison and Critique", **Theory and Society**, Springer Publications, Vol. 37, 2008, p. 538.

³ Jo Beall, Laure-Helene Piron, **DFID Social Exclusion Review**, London, The London School of Economics and Political Science, 2005, p. 8.

⁴ Bernd Schulte, "A European Definition of Poverty. The fight against poverty and social exclusion in the member states of the European Union", **World Poverty, New policies to defeat an old enemy**, Ed. by. Peter Townsend and David Gordon, United Kingdom, The Policy Press, 2002, p. 121.

1. SOSYAL DIŞLANMANIN MUĞLAKLIĞI VE ÇOK BOYUTLULUĞU

Sosyal dışlanma sosyal bilimlerde tartışılan temel sorunlardan biridir. Sosyal dışlanmanın ne olduğu üzerine farklı görüşler ve tanımlar bulunmaktadır. Sosyal dışlanmayla ilgili tanımlarda bu kavramla ilgili muğlaklığın ve çok boyutluluğun öne çıktığı görülmektedir. Bu sebeple sosyal dışlanmaya dair tanımlar ve tanımların dayandığı boyutlar üzerinde durulması bu kavramla ilgili muğlaklığın ve çok boyutluluğun anlaşılmasına zemin sağlayacaktır.

Sosyal dışlanma “tartışmaya açık bir kavram”⁵ olması bu konudaki çalışmalarda öne çıkan noktalardan biridir. Sosyal dışlanmanın “oldukça çağrışımıcı, muğlak, çok boyutlu, esnek olması sebebiyle birçok değişik şekilde tanımlanabilecek bir kavram”⁶ olduğuna dikkat çeken ve sosyal dışlanmayı ‘sosyal bağların’ kopması olarak açıklayan Hilary Silver,⁷ bu olguyu sadece ekonomik açıdan incelemenin yetersizliğine vurgu yapmıştır.

Fransız dayanışma geleneğinde devletin entegrasyonu sağlamada önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu sebeple sosyal dışlanma, cumhuriyetçi devletin ‘toplumdaki sosyal bütünleşmeyi’ koruyamaması olarak algılanabilir.⁸ Dayanışma kavramı Fransız cumhuriyetçi düşüncesi ve Fransız Devrimiyile bağlantılı olarak incelendiğinde “dışlanmanın sadece ekonomik ve politik bir fenomen olmadığı bunun yanında sosyal yapıda bir çatlak ve bir dayanışma eksikliği” olduğu algısı öne çıkmıştır.⁹

Bu kavramla ilgili farklı tanımların bulunması sosyal dışlanmanın yoksulluk, mahrumiyetler, gelir dağılımı bozukluğu vb. kavramlarla ilişkisine dikkat çekmektedir. Sosyal dışlanma “sadece sosyal siyaset ile ilgili bir terim değildir. Bu kavram aynı zamanda sosyal bilimlerin temel ilgi alanlarından biridir.”¹⁰ Sosyal dışlanmanın oluşumu incelendiğinde “... dışlanma terimi birinin ya da bir şeyin başkası tarafından dışarıda bırakılmasına

⁵ Tania Burchardt, Julian Le Grand, David Piachaud, **Understanding Social Exclusion**, New York, Oxford University Press, 2002, p. 1.

⁶ Silver and Daly, “Social Exclusion and Social Capital: A Comparison and Critique”, **a.g.e.**, p. 538.

⁷ Hilary Silver, “Social exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms,” **International LabourReview**, 133 (5/6), 1994, p. 541.

⁸ Ajit Bhalla ve Frederic Lapeyre Social Exclusion; Towards an Analytical and Operational framework, **Development and Change**, Vol 28, 1997, p. 414.

⁹ Hilary Silver, “Social exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms,” **a.g.e.**, p. 537.

¹⁰ David Byrne, **Social Exclusion**, İkinci Baskı, Berkshire, McGraw-Hill Education, 2005, p. 3.

işaret eder.”¹¹ Sosyal dışlanma sürecinde eylemi yapan özne ya da öznelere olması sosyal dışlanmanın anlaşılmasında önemli rol oynar. Sosyal dışlanma eyleminin oluşumunda ‘özne’ kişinin kendisi de olabilir. Örneğin bazı insanların ‘eğitimlerini yarıda bırakmaları, iş fırsatlarını geri çevirmeleri, ekonomik olarak durağan olmaları ya da siyasi seçimlerde oy kullanmamaları buna örnek verilebilir.¹²

Sosyal dışlanmanın ‘aktif’ veya ‘pasif’ şekilde olması dışlanmanın oluş şekline dikkat çekmektedir. Göçmenlere ve mültecilere gittikleri yerlerde elverişli ve kullanılabilir ‘siyasi statülerinin’ verilmemesi durumu aktif dışlanmaya örnek verilebilir. Diğer dışlanma türü ise pasif dışlanmadır. Ortaya çıkan yoksunluklar kasıtlı olarak dışlanmaya yol açmıyorsa burada pasif dışlanma söz konusudur. Pasif dışlanmaya örnek olarak ekonominin durgun olduğu dönemde ortaya çıkan yoksulluk ve izole olma durumu verilmektedir. Bu iki dışlanma türü önemli olmasına rağmen önemlilik dereceleri birbirinden farklıdır.¹³

Sosyal dışlanmanın üç temel unsuru olduğunu belirten Atkinson, bu unsurları ‘görelilik’ (relativity), ‘özne’ (agency) ve ‘dinamikler’ (dynamics) olarak üçe ayırmıştır. Görelilik unsuru belirli bir toplum kesiminden belirli bir zaman içinde ve belirli bir yerdeki dışlanmayla ilgilidir. Bu unsurlardan ikincisi ‘öznedir’. Burada öznenin ya da öznelere yapmış oldukları eylem ya da eylemler söz konusudur. Üçüncü sıradaki ‘dinamikler’ ise kişilerin geleceğe yönelik beklentilerinin yüksek olmayışı ve çok az beklenti sahibi olmalarıyla ilgilidir.¹⁴

1.1. Sosyal Dışlanmanın Çok Boyutluluğu

Sosyal dışlanma çok boyutludur. Sosyal dışlanmanın ‘çok boyutluluğu’ ve yoksunluklara neden olan ‘süreçlere’ ve ‘ilişkilere’ odaklanması bu kavramla ilgili iki önemli özelliktir. İnsanlar geçim kaynaklarından, istihdamdan, gelirden, barınacak konuttan, eğitim imkanlarından, refah devletinden vb. dışlanmış olabilirler. Bu süreçte boyutlu yoksunlukların

¹¹ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Ed. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınlar. s. 402.

¹² Giddens, **a.g.e.**, s. 402

¹³ Amartya Sen, “Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny”, **Social Development Papers No.1**, Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank, June 2000, p. 15.

¹⁴ Jane Millar, “Gender, Poverty and Social Exclusion”, **Social Policy and Society**, Volume 2, Issue 03, July 2003, p. 186.

oluşmakta ve insanlar sıklıkla bu farklı yoksunluklara aynı anda karşılaşılmaktadır. Karşılaşılmakta olan çok boyutlu yoksunluklar ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda görülmektedir.¹⁵ Dolayısıyla sosyal dışlanma kavramının odaklanmış olduğu noktalardan biri çok boyutlu yoksunluklar ve insanların bu yoksunluklarla karşılaşmalarıdır.

Sosyal dışlanma çok boyutlu ve dinamik bir süreçtir. Bu süreçte insanların geçim kaynakları, insani gelişme ve eşit vatandaşlık imkanlarını elde etmelerinin önünde çeşitli 'örgütsel engeller ve sosyal ilişkiler' oluşmaktadır. Bu süreç neticesinde yoksulluk ve eşitsizlikler ortaya çıkar ve sosyal dışlanma nedeniyle kişilerin topluma katılımları olumsuz yönde etkilenmektedir.¹⁶

Sosyal dışlanmayla ilgili öne çıkan tanımlamaların çoğunda ortak bir bileşen olduğu görülmektedir. Sosyal dışlanma emek piyasaları marjinalliği, yoksulluk ve sosyal izolasyon kavramları ile ilgili olarak çok yönlü ya da birden fazla dezavantajlılık durumunu işaret etmektedir.¹⁷ Sosyal dışlanmanın çok boyutluluğu insanların özellikle uzun dönemli işsiz kalmaları nedeniyle geçim kaynağından ve düzenli gelirden yoksun kalmalarıyla beraber sosyal hayata katılamamaları, temel ihtiyaçlardan yoksunluk, yaşanabilecek konut ve barınma imkanlarından yoksunluk, sağlık ve eğitim imkanlarına ulaşamama gibi durumlar örnek verilebilir. Dolayısıyla insanların çok boyutlu yoksunluklarla karşılaşmaları değişik zorluklarla karşılaşmalarına ve hayat koşullarının kötüleşmesine neden olabilir.

Sosyal dışlanma sürecinde oluşan koşullardan dolayı kişiler 'emek piyasalarına', 'gelir getirici faaliyetlere', 'eğitim ve öğretim imkanlarına' erişiminde sorunlarla karşılaşabilirler. Bu kişiler 'toplumsal ve çevresel ağlar ve etkinlikler oluştururken' çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler: "Bu kesimin elindeki güç oldukça sınırlı olup, karar alma süreçlerine katılımı sınırlı gerçekleşmektedir; dolayısıyla bu kesim genelde kendini güçsüz ve günlük yaşamını etkileyecek kararların alımında kontrolü elinde tutmaktan aciz hisseder."¹⁸ Bu süreçte belirli kesimlerin işgücü piyasalarına ve

¹⁵ Arjan de Haan, "Social Exclusion Enriching the Understanding of Deprivation, p. 26. (Çevrimiçi) http://www.socialinclusion.org.np/new/files/Arjan_de_Haan_1336541462c29X.pdf, 10 Haziran 2014.

¹⁶ Beall and Piron, **a.g.e.**, p. 8.

¹⁷ **A.e.**, p. 8.

¹⁸ Fikret Adaman, **Türkiye'de büyük kentlerin gecekondu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma**, s. 27-28.

geçim kaynaklarını elde edecek işlere ulaşmada sorunlarla karşılaşmalarına ek olarak çeşitli sosyal ağlardan da yoksun kalmaları, bu kişilerin çok boyutlu yoksunluklarla karşılaşmalarına neden olabilir.

1.2. Sosyal Dışlanmaya Yol Açan Koşullar ve Nedenler

Sosyal dışlanma ekonomik, siyasal, sosyal yapılarda bulunan farklı nedenlerden ortaya çıkabilir. Bu sebepten dolayı sosyal dışlanmanın oluşumunu belirli nedenlerle sınırlamak yeterli olmayabilir. Sosyal dışlanma ülkeler boyutunda incelendiğinde koşullar ve nedenler ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Örneğin bir ülkede ekonomik kriz nedeniyle ortaya çıkan uzun dönemli işsizlik sosyal dışlanmanın nedeni olurken başka bir ülkede kuraklık nedeniyle oluşan yoksulluk sosyal dışlanmaya sebep olabilir. Sosyal dışlanmanın oluşumuna ekonomik krizlerin etkisi örnek verildiğinde, 2008-2009 ekonomik krizinin gelir düzeyleri, kamu bütçeleri ve işgücü piyasaları üzerindeki etkileri önemli düzeyde olduğu görülmüştür.¹⁹

1.3. Sosyal dışlanmanın küresel ve yerel boyutu

Sosyal dışlanmanın oluşumunda küresel boyuttaki gelişmelerle birlikte ulusal boyutta görülen gelişmelerin etkilerini de göz önüne almak gerekir. Ulusal boyutta sosyal dışlanmanın oluşumu iktisadi yapıların ve refah sistemlerinin özellikleri, vatandaşlık haklarının uygulanamaması vb. gibi durumlar nedeniyle oluşabilir. Sosyal dışlanmanın küresel boyutta oluşumu ise küreselleşmeyle ilgili gelişmeler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Tablo 1'de küresel ve ulusal düzeyde sosyal dışlanmayla ilgili ortaya çıkan gelişmelere ek olarak bölgelerin kendilerine özgü yapıları, buralarda yaşayan insanların nüfus özellikleri ve yerel yönetimlerin sahip olduğu unsurlar sosyal dışlanmayla ilgili önemli hususlar olarak görülmektedir.²⁰

Sonuç olarak Janie Percy-Smith'in Şekil 1'de belirtmiş olduğu gibi sosyal dışlanma küresel boyuttan yerel boyuta pek çok alanda ortaya çıkabile-

(Çevrimiçi) http://ec.europa.eu/employment_social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, s. 4., 11. Haziran 2013.

¹⁹ Giuliana Parodi, Dario Sciulli, **Social Exclusion: Short and Long Term Causes and Consequences**, Ed. by. Giuliana Parodi, Dario Sciulli, AIEL Series in Labor Economics, Physica Verlag, A Springer Company, Berlin, 2012, p. 1.

²⁰ Janie Percy-Smith, *Policy Responses to Social Exclusion*, Great Britain, Open University Press, 2002, p. 5.

cek bir süreçtir. Bu süreçte yoksulluk, göç, ekonomik krizler, kişilerin sağlık ve engellilik durumları, kişilerin eğitim ve vasıf düzeyleri, içinde bulunan ekonomik ve sosyal yapı, nüfus ve coğrafi özellikler, refah devletinin yapısı, işsizlik, eğreti ve güvencesiz istihdam vb. pek çok sebep sosyal dışlanmaya yol açabilir. Dolayısıyla sosyal dışlanmanın anlaşılmasında nedenlerin ve koşulların küresel ve yerel boyutta değerlendirilmesi gerekir. Küresel ve yerel boyutta sosyal dışlanmaya yol açabilecek nedenlerin çeşitliliği bu kavramın çok boyutlu değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Şekil 1: Sosyal dışlanmanın küresel ve yerel boyutu

Kaynak: Janie Percy-Smith, Policy Responses to Social Exclusion, Great Britain, Open University, Press, 2002, p. 5.

Sosyal dışlanmanın çeşitli tanımları, muğlaklığı ve çok boyutluluğuyla ilgili görüşlerin daha iyi anlaşılması için sosyal dışlanmanın boyutlarının ayrıntılı incelenmesi faydalı olacaktır.

1.4. Sosyal dışlanmanın Farklı Boyutları

Çeşitli ülkelerde yapılmış çalışmalardaki sonuçlar sosyal dışlanmanın ortaya çıkış nedenlerinin farklı olduğunu göstermektedir. Almanya'da uzun dönemli yoksulluğun sosyal dışlanmaya etkisi ön plana çıkarken, Portekiz'de düşük hayat standartlarının sosyal dışlanmayla ilişkisi belirginleşmiştir. Norveç'te ise sosyal dışlanma marjinalleşmeyi (bu durum hem sosyal hem de maddi açıdan mahrumiyet olarak görünmektedir) ifade etmektedir.²¹ Bu sebeple, sosyal dışlanmanın oluşumunda her ülkenin kendine özgü koşulları öne çıkmaktadır.

Avrupa Topluluğu Komisyonu insanların ve toplumdaki çeşitli grupların sosyal dışlanmalarıyla ilgili olarak yoksulluğun yanında diğer yetersizliklere de dikkat çekmiştir. Avrupa Topluluğu Komisyonu sosyal dışlanmayı şu şekilde tanımlamıştır:

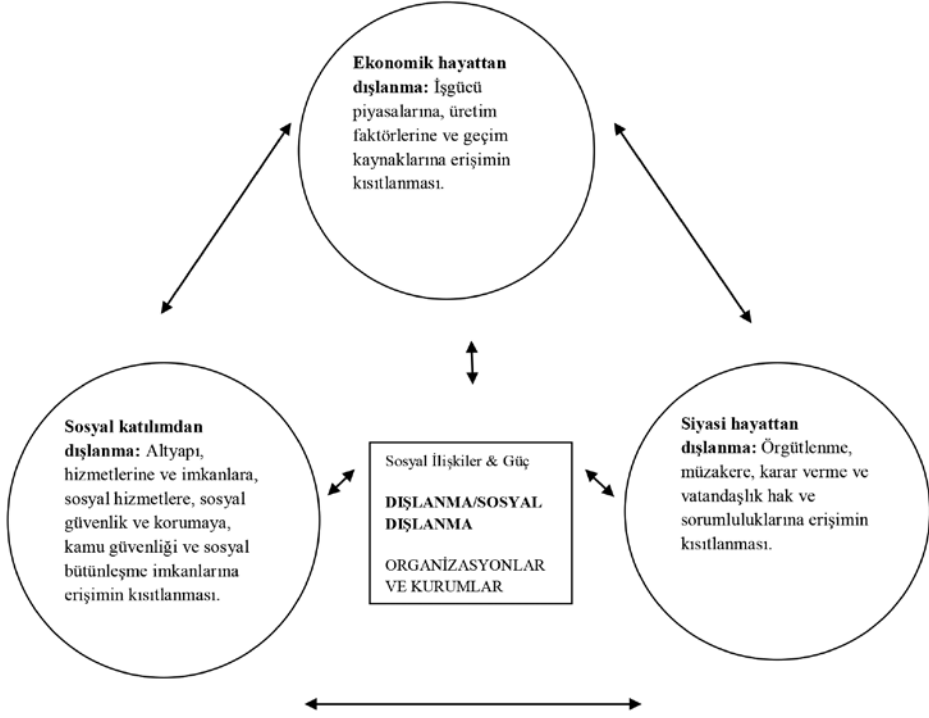
*"Sosyal dışlanma çok yönlü ve değişken faktörlere vurgu yaparak insanların modern toplumun beraberinde getirdiği değişimden, uygulamalardan ve haklardan dışlanmalarını ifade eder. Yoksulluk bu duruma sebep olan en açık faktörlerden biridir. Bununla birlikte sosyal dışlanma aynı zamanda kişilerin barınma, eğitim, sağlık ve çeşitli hizmetlere ulaşmalarında ortaya çıkan yetersizliklere de işaret eder..."*²²

Sosyal dışlanmanın çok boyutlu bir özelliğe sahip olması, bu kavramın ekonomik ve sosyal boyutlarının yanında siyasi haklar, vatandaşlık hakları, güç ilişkileriyle olan boyutunu gündeme getirmektedir. Bu nedenle sosyal dışlanma, kişilerin ve değişik grupların iktisadi, sosyal ve siyasi hayata katılmak istediklerinde, bu katılıma ve var olan haklarının kullanılmasına engel olan bir durum ya da süreçtir.²³

²¹ Matt Barnes, "Social Exclusion and the Life Course", **Poverty and Social Exclusion in the Europe**, Ed. by. Matt Barnes, Christopher Heady, Cheltenham, Edwar Elgar, 2002. p. 6.

²² Smith, J. P., **a.g.e.**, p. 3.

²³ Beall and Piron, **a.g.e.**, p. 9.

Şekil 2: Sosyal Dışlanmanın Farklı Boyutları

Kaynak: Jo Beall, Laure-Helene Piron, **DFID Social Exclusion Review**, The London School of Economics and Political Science, 2005, p. 9.

Sosyal dışlanma haklar boyutuyla incelendiğinde, maddi yoksunluklardan farklı olarak sosyal haklardan yoksunluğa da işaret etmektedir. Şekil 2’de sosyal dışlanmanın eksenini incelendiğinde, kişilerin ekonomik hayattan dışlanmalarının yanında siyasi hayattan ve sosyal katılımdan dışlandıkları ve topluma tam olarak katılmadıkları görülmektedir. Sosyal dışlanmanın dinamik bir süreç olması nedeniyle bu süreçte sosyal ve siyasal boyutun ve ilişkilerin önemi bulunmaktadır. Sosyal dışlanma ve güç ilişkileri incelendiğinde kişilerin ve grupların sosyal kurumlardan ve sosyal yapılardan dışlanmaları, ortaya çıkan bir diğer boyuttur.

1.4.1. Sosyal Dışlanmanın Ekonomik Boyutu

Ekonomik hayattan dışlanma, sosyal dışlanmanın boyutlarından biridir. İşgücü piyasalarından dışlanmanın ekonomik dışlanmanın oluşmasında önemli rolü olduğu görülmektedir. Üretim faktörlerinden ve geçim kaynaklarından dışlanma iktisadi hayatta kişilerin karşılaşabileceği diğer dışlanma türleridir.²⁴ Sosyal dışlanma, 'ekonomik büyüme' boyutuyla ele alındığında toplumun bir kısmının oluşan ekonomik büyümeden ve refaktan pay alamamaları söz konusu olabilir. Dolayısıyla sosyal dışlanma, "belirli kesimlerin toplumsal bütünü ve sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve ekonomik büyümeye yaptığı katkıdan adil ölçülerde yararlanamaması üzerine odaklanmaktadır."²⁵ Sosyal dışlanma kavramı Weber'in görüşleriyle ilişkilendirildiğinde 'sosyal kapatmanın bir biçimi'²⁶ olarak görülmüş ve burada sosyal kapatma; "bir grubun diğer grupların zararına üstünlük kurma süreci vasıtasıyla kendini daha imtiyazlı bir duruma getirmesine teşebbüs etmesi"²⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Sosyal dışlanmanın algılanmasında kişilerin sosyal hayatta diğer kişilere ya da kurumlara bağımlı olup olmamaları önemlidir. Bu sebepten dolayı sosyal dışlanma "...bilhassa yardım almadan sosyal haklardan yararlanmada güç yoksunluğu, kişinin kendine duyduğu saygının düşük olması, mükellefiyetlerini yerine getirme kapasitesinde yetersizlik..."²⁸ gibi durumlarda daha belirginleşmektedir. Sosyal dışlanma işlevsel olarak incelendiğinde "bireylerin ve grupların içinde buldukları toplumun ve ekonomik yapının fayda ve imkanlarından yararlanamamalarını analiz eden bir yol"²⁹ olarak da tanımlanmıştır. Dolayısıyla kişilerin yaşadıkları toplumda ekonomik olanaklara ulaşamamaları ve imkanlardan yararlanamamaları sosyal dışlanmanın oluşmasında önemli aşamaları oluşturmaktadır.

²⁴ Beall and Piron, **a.g.e.**, p. 9.

²⁵ Faruk Sapançalı, "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", **Çalışma ve Toplum**, 2005-03, s. 3.

²⁶ Tania Burchardt, Julian Le Grand, David Piachaud, **Understanding Social Exclusion**, a.g.e., p. 1.

²⁷ Burchardt, Grand, Piachaud, **a.g.e.**, p. 2.

²⁸ Gerry Rodgers, "What's special about a "social exclusion approach?", **Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses**, Ed. by Gerry Rodgers, Charles Gore, Jose B. Figueiredo, International Institute for Labour Studies, Geneva, 1995, p. 43.

²⁹ Rodgers, **a.g.e.**, p. 44.

Sosyal dışlanmanın ekonomik boyutu toplumda bazı kişilerin elde edip ulaşabildiği diğer bir kesimin ise elde edemediği ve ulaşamadığı gelir, üretim ya da mal ve hizmetler gibi alanlarla ilgilidir. Sosyal dışlanma ekonomik boyutta incelendiğinde “bazı insanlar gelir ve geçim kaynaklarından, istihdamdan ve işgücü piyasalarından ya da konut ve barınma gibi temel gereksinimleri sağlamaktan dışlanmış olabilirler.”³⁰ Tüketim faaliyetlerinden dışlananlar ‘mal ve hizmetleri satın alabilme kapasitesinden’ ve ekonomik ve sosyal boyutta önemli etkinliklere katılabilme imkanlarından dışlanmış olabilirler.³¹

Sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasında ekonomik faktörlerin önemli rolü olduğu bir gerçektir. Özellikle işsizlik, sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasında göz önüne alınması gereken faktörlerden biridir.³² İşgücü piyasalarından dışlanmada özellikle uzun dönemli işsizlik rakamlarındaki artış ve işgücü piyasalarına ilk girişte karşılaşılan sıkıntılar ön plana çıkmaktadır.³³

Dolayısıyla sosyal dışlanmanın ekonomik hayattaki boyutu insan hayatını önemli derece de etkileyen ve oldukça geniş bir alanda görülebilecek bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum sosyal dışlanmanın çok boyutluluğu yanında çok boyutlu yoksunluklara yol açabilecek özelliğine de dikkat çekmektedir.

1.4.2. Sosyal Dışlanmanın Sosyal Boyutu ve Toplumsal Faaliyetlere Katılım

İnsanların toplumsal faaliyetlere katılamamaları sosyal dışlanmanın bir biçimi olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla kişiler yaşadıkları toplumda önemsedikleri faaliyetlere katılmadıkları takdirde buldukları toplumdan sosyal olarak dışlanmışlardır.³⁴ Sosyal katılımdan yoksunluk insanların sosyal güvenlik, sosyal koruma, altyapı hizmetleri ve kamu güvenliği gibi alanlardan dışlanmış olmalarına neden olabilir.³⁵ Dolayısıyla sosyal katı-

³⁰ Bhalla and Lapeyre, “Social Exclusion: Towards an Analytical and Operational Framework”, **a.g.e.**, p. 418.

³¹ Burchardt, Grand, Piachaud, **a.g.e.**, p. 31

³² Smith J. P., **a.g.e.**, p. 7.

³³ Rodgers, **a.g.e.**, p. 44.

³⁴ Burchardt, Grand, Piachaud, **a.g.e.**, pp. 30-31

³⁵ Beall and Piron, **a.g.e.**, p. 9.

lımdan yoksunluk sosyal dışlanmanın oluşumunda oldukça etkili ve çok boyutlu yoksunluklara yol açabilecek bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanların yaşadıkları topluma katılamamaları durumunda sosyal dışlanmanın oluşumu:

*"...genel bir biçimde, belirli bireylerin veya grupların yapısal ve/veya kişisel gerekçelere bağlı olarak mekansal anlamda olmasa da sosyal katılım anlamında tamamen veya kısmen içinde yaşadıkları toplumun dışında kalmaları ve bu toplumdaki yurttaşlığa ilişkin normal eylemlere katılamamaları olarak tanımlanabilir. Burada ifade edilen normal eylemler, üretim, tüketim, tasarruf yönlü olabileceği gibi siyasal ve sosyal yönlü eylemler biçiminde de olabilir."*³⁶

Birey ya da grupların yaşadıkları topluma istedikleri düzeyde katılamamalarının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler incelendiğinde 'ırk, cinsiyet, etnik kimlik, kast sınıfı' gibi sosyal kimlikler ya da yaşanan mekanlar ve yerler (üçra bölgeler, savaşın ve kargaşanın olduğu yerler vb.) gibi unsurların öne çıktığı görülmektedir.³⁷ Avrupa Konseyi'nin sosyal dışlanmayla ilgili yapmış olduğu tanımda yoksulluğun yanında mahrumiyet ve ayrımcılığa da vurgu yapılmıştır. Avrupa Konseyi sosyal dışlanmayı *"...kişilerin—yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla—toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelmektedir."*³⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Sosyal dışlanmanın sosyal boyutları bir diğer yaklaşımda üç kategoride incelenmiştir. Bu yaklaşıma göre sosyal dışlanma ilk olarak, sağlık ve eğitim alanlarında kişilerin sosyal hizmetlere erişememesi neticesinde oluşur. İkinci boyut ise kişilerin işgücü piyasalarına erişememeleri neticesinde, özellikle de eğreti istihdam koşullarında çalışma ve düşük ücret elde edilmesi gibi durumlarla ilgilidir. İşgücü piyasalarına dahil olmayan işgücü sosyal dışlanma yönüyle incelendiğinde işsizliğin sadece 'gelir' ve 'faaliyetten' yoksunlukla ilgili olmadığı ve işsiz olmanın insanları toplumda 'üretkenlikten' uzaklaştırdığı söz konusu olmaktadır ve "...bu durum aynı zamanda kişilerin toplumda insan olarak üretkenlikle ilgili rollerinin

³⁶ Sapancalı, 'Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri', **a.g.e.**, s. 3.

³⁷ Beall and Piron, **a.g.e.**, pp. 18-20.

³⁸ Adaman, **a.g.e.**,

tanınmaması manasına gelir.”³⁹ Bu sebeple işsizlik sadece iktisadi boyutta değil aynı zamanda sosyal boyutta sosyal dışlanmaya yol açabilecek önemli bir faktördür. Üçüncü kategori ise toplum içerisinde kişilerin sosyal katılımlarının olmaması neticesinde sosyal katılımı ilgili olanak ve fırsatları elde edememe ve bu fırsatlardan uzaklaşma şeklinde oluşur.⁴⁰

Sosyal dışlanma kavramı birey ve toplum ilişkileri açısından değerlendirildiğinde ise bireylerin toplumsal ilişkilerinde karşılaştıkları engeller ön plana çıkmaktadır. Anthony Giddens sosyal dışlanmayı ‘engelleme biçimleri’ olarak tanımlamıştır: “sosyal dışlanma, bireylerin, toplumun geneliyle tam olarak bütünleşmesinin engellenme biçimlerini göstermektedir.”⁴¹ Sosyal hayattaki bu engellere içinde yaşanılan çevredeki ‘iş olanaklarının olmaması, ‘okulların iyi eğitim veren düzeyde olmaması’ ve insanların iyi koşullardan ve imkanlardan ‘yoksun’ olmaları bu tür engellere örnek verilmiştir.⁴² İnsanların toplumda yaşayan diğer insanların sahip olduğu olanaklara ulaşmak isterken karşılaştıkları engeller sosyal dışlanmaya yol açan etkenleri daha somut hale getirdiği görülmektedir.

1.4.3. Sosyal Dışlanmanın Siyasal Boyutu

İnsanların siyasi hayattan dışlanmaları sosyal dışlanmanın bir diğer boyutudur. İnsanların karşılaştıkları engeller nedeniyle bir araya gelip örgütlenmelerine, karar verme mekanizmalarına ve vatandaşlık haklarına erişememeleri siyasi boyutta dışlanmaya örnek verilmektedir.⁴³ Siyasal dışlanmaya özellikle yoksulların coğrafi olarak yoğun olduğu şehirlerin iç kısımlarında, periferide bulunan konutlarda ya da yoksulların yoğun olduğu kırsal bölgelerde karşılaşılmaktadır.⁴⁴

Sosyal dışlanmanın neden olduğu mahrumiyetler temel haklardan yoksunluk boyutuyla incelenmelidir. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar neticesinde insanların yeterli ‘sağlık hizmeti’, ‘temel eğitim’, ‘maddi refah’ gibi alanlarda yoksunluklarla karşılaştıklarını ortaya çıkarmıştır. Araş-

³⁹ Bhalla, and Lapeyre, “Social Exclusion: Towards an Analytical and Operational Framework”, **a.g.e.**, p. 419.

⁴⁰ A.e., p. 419.

⁴¹ Giddens, **a.g.e.**, s. 402.

⁴² **A.e.**, s. 402.

⁴³ Beall and Piron, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁴ **A.e.**

tırma sonucunda elde edilen tespitler sosyal dışlanmanın temel haklarla olan ilişkisine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla sosyal dışlanma “temel hakların tanınmasından yoksunluk olarak veya bu hakların tanındığı yerlerde, bu hakların gerçekleşmesi için siyasi ve kanuni sistemlere ulaşmadaki yoksunluk olarak” tanımlanmıştır.⁴⁵

Weber’in çalışmalarına ek olarak Durkheim’in ve Robert K. Merton’un ‘sosyal entegrasyon’ ve ‘uyum’ ile ilgili görüşleriyle⁴⁶ bağlantı kuran Ruth Lister sosyal dışlanma kavramının köklerini siyasi ve sosyal haklar ve vatandaşlık haklarının engellenmesi boyutuyla inceleyen T.H. Marshall’ın çalışmalarına dikkat çekmiştir.⁴⁷ Sosyal dışlanmayla ilgili analizlerde T.H. Marshall’ın ‘yurttaşlık hakları’ ile ilgili görüşlerinin önemli yeri bulunmaktadır. Marshall yurttaşlığın oluşum sürecini tarihsel boyutta incelediğinde medeni haklar, ‘siyasal haklar’ ve ‘sosyal haklar’ olarak adlandırdığı üç değişik eksenin önemine değinmiştir. Marshall’ın medeni haklar olarak üzerinde durmuş olduğu birinci eksen ‘bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlükler’ yer almaktadır. Marshall, siyasal haklar ile ilgili alanda siyasal karar alma süreçlerine seçmenlerin ve seçilenlerin katılma haklarının olmasının önemine vurgu yapmıştır. Sosyal haklara bakıldığında ise kişilerin içinde buldukları toplumun standartlarıyla ilgili olarak ‘ekonomik refah’ ve ‘sosyal güvenlik’ vb. türden haklarla ilgili unsurlar söz konusu olmaktadır.⁴⁸

Sosyal dışlanmanın vatandaşlık haklarıyla incelenmesi durumunda ‘temel haklar’ ön plana çıkmaktadır. Bu görüşe göre sosyal dışlanma vatandaşlık haklarının engellenmesiyle ilgili bir durumdur ve sosyal dışlanma kavramı ile ‘sosyal vatandaşlık’ kavramı arasında bir ilişki bulunmaktadır.⁴⁹ Kişilerin vatandaşlık haklarından yoksun olması sosyal dışlanmanın oluşmasında önemli faktörler arasındadır. Marshall’ın yurttaşlık hakları ile ilgili vurgulamış olduğu medeni haklardan, siyasal haklardan ve sosyal haklardan yoksun olunması ve bu hakların elde edilememesi hem sosyal

⁴⁵ Burchardt, Grand, Piachaud, a.g.e., p. 3.

⁴⁶ Ruth Lister, **Poverty**, USA , Polity Press, 2004, p. 75.

⁴⁷ A.e.,

⁴⁸ T. H. Marshall, **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Ed. by. T. H. Marshall, Tom Bottomore, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 6-7.

⁴⁹ Schulte, a.g.e., p. 121.

dışlanmanın oluşmasına hem de 'eksik vatandaşlık' olarak tanımlanan bir duruma işaret etmektedir.⁵⁰

Siyasi boyutta dışlanmanın oluşumunda kişilerin yerel ve ulusal boyutta karar verme süreçlerine dahil olmamaları önemli bir etkidir.⁵¹

Sosyal dışlanmanın siyasi boyutunun anlaşılmasında kişilerin siyasi süreçlerdeki faaliyetlerden soyutlanması ve vatandaşlık hakları boyutunda insanların medeni, sosyal ve siyasi haklardan yoksun olması önemli göstergeler olduğu görülmektedir. Vatandaşlık haklarından yoksunluk veya vatandaşlık haklarının kısıtlı kullanılması sosyal dışlanmanın siyasi boyutta oluşmasına neden olurken bu yoksunluklar sosyal dışlanmanın çok boyutluluğuna örnek verilebilir.

Sosyal dışlanmanın çok kapsamlı ve çok boyutlu özelliklere sahip olmasının bu konuyla ilgili tanımlarda muğlaklığa yol açtığı söylenebilir. Sosyal dışlanmaya dair tanımlar ve boyutlar incelendiğinde sosyal dışlanmanın oluşumuyla ilgili sebepler daha ayrıntılı bir şekilde görülmektedir. Sosyal dışlanma kavramının boyutlarının incelenmesi sosyal dışlanmanın toplumdaki dezavantajlılarla ilgili sorunlardan vatandaşlık, haklar, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlardaki sorunları ihtiva eden bir kavram olduğunu göstermektedir.

2. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ KÖKENİ ve GELİŞİMİ

Sosyal dışlanma kavramı ilk olarak Lenoir tarafından refah devletinin koruma kapsamında olmayan ve sosyal açıdan uyumsuz olan kişileri için kullanılmıştır.⁵² Lenoir, Fransa nüfusunun yaklaşık yüzde onunun bu ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinden faydalanamadığına ve bir çok insanın kenarda bırakıldığına işaret etmiştir.⁵³ Fransa'da 'zihinsel ve fiziksel engelliler, intihara eğilimli kişiler, yaşlı yatalaklar, istismara uğra-

⁵⁰ Bhalla and Lapeyre, **a.g.e.**, p. 420.

⁵¹ Burchardt, Grand, Piachaud, **a.g.e.**, p. 31.

⁵² Ruhi Saith, "Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries", **Working Paper Number 72**, Quenn Elizabeth House, University of Oxford, 2001. p.3. (Çevrimiçi), <http://www3.qeh.ox.ac.uk/pdf/qehwp/qehwps72.pdf>, 10 Haziran 2014.

⁵³ Jordi Estivil, **Concepts and Strategies for Combating Social Exclusion an Overview**, International Labour Organization, 2003, p.5. (Çevrimiçi), <http://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/download/96p1.pdf>, 10 Haziran 2014.

mış çocuklar, uyuşturucu bağımlıları, çocuk suçlular, tek ebeveynli aileler, çok problemlili aile üyeleri, marjinal, asosyal kişiler ve diğer sosyal uyumsuzlar' dışlanmış gruplar olarak görülmüştür.⁵⁴ Lenoir'in yapmış olduğu bu çalışma sosyal dışlanmanın Fransa'da ilk çıktığı dönemlerde sosyal politika temelinde incelendiği izlenimi vermektedir.

Fransa'da 1974'te nüfusun onda birine yakınının 'dışlanmışlardan' oluşması sosyal dışlanmayla refah devleti arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.⁵⁵ 'Vatandaşlık' imkanlarından yararlanılmaması nedeniyle refah devleti olanaklarının elde edilmemesi refah devleti olanaklarından dışlanma olarak ifade edilmiştir.⁵⁶

1980'li yıllarda Fransa'da sosyal dışlanma kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlanmasında ortaya çıkan uzun dönemli işsizliğin, vasıfsız işçilerin sayısındaki artışın ve göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili sorunların önemli etkisi olmuştur.⁵⁷

Sosyal Dışlanma Kavramının Avrupa'da Gelişimi incelendiğinde, 1970'li yıllarda yoksullukla mücadelenin Avrupa Komisyonunun önemli öncelikleri arasında olduğu görülmektedir. 1989'dan sonra sosyal dışlanmayla ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir. Avrupa Komisyonu 1970'li ve 1980'li yıllarda yoksullukla mücadeleye öncelik vermiş ve 'dezavantajlılık' sorunuyla ilgili çalışmalarına devam etmiştir. 1989 yılında Avrupa Bakanlar Konseyinin sosyal dışlanmaya yönelik mücadeleyle ilgili önergesinin kabul edilmesi ve 1990 yılında sosyal dışlanmayla ilgili gelişmeleri takip etme amacıyla 'gözlem evinin' kurulması sosyal dışlanmayla ilgili çalışmaların Avrupa düzeyinde artan öneminin göstergeleri olmuştur.⁵⁸

Sosyal dışlanma söyleminin Fransa'dan Batı Avrupa'ya doğru yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ve Avrupa Topluluğu'nun "Büyüme, Re-

⁵⁴ Sen, a.g.e., p. 1.

⁵⁵ A. B. Atkinson, "Social Exclusion, Poverty and Unemployment", **Exclusion, Employment and Opportunity**, Ed. by. A. B. Atkinson, John Hills, CASE Paper, Centre for Analysis of Social Exclusion, CASE/4, London School of Economics, 1998, London, p. 5.

⁵⁶ John Pierson, "Social Exclusion", Ed. by. **Bent Greve, The Routledge Handbook of the Welfare State**, Oxon, Routledge International Handbooks, 2013, p.72.

⁵⁷ Peter Townsend, "Poverty, Social Exclusion And Social Polarization: The Need To, The Policy Press, United Kingdom, 2002, p. 4.

⁵⁸ Graham. J. Room, "Social Exclusion, Solidarity And The Challenge Of Globalization", **International Journal Of Social Welfare**, Blackwell Publishers, 1999, 8, p. 166.

kabet edebilirlik ve İstihdam” konulu Beyaz Raporu’nda sosyal dışlanmayla mücadeleye yönelik adımların oluşturulması bu alanda Avrupa’daki önemli gelişmelerdir.⁵⁹ Avrupa Topluluğu Beyaz Rapor’da ekonomik ve sosyal sorunların yanında genç işsizliği, uzun dönemli işsizlik ve sosyal dışlanma mücadeleye ilgili hedefleri gündeme getirmiştir.⁶⁰

Kavramın AB düzeyinde yaygınlaşması AB’de yoksullukla ilgili çalışmalara verilen önemle yakından ilgilidir. Bu süreçte ilk olarak Avrupa Birliği yoksulluğu sadece ulusal boyutta değil aynı zamanda Avrupa boyutuyla gündemine almıştır. Diğer boyut ise yoksulluğun sadece iktisadi boyutta değil bunun yerine daha kapsamlı bir kavramla yani “sosyal dışlanma” kavramıyla tanımlanmaya başlanması olmuştur.⁶¹

Avrupa Topluluğu döneminde yapılan çalışmalarda yoksulluk “kişilerin sahip oldukları maddi, kültürel ve sosyal kaynakların kısıtlı olması nedeniyle içinde yaşamış oldukları üye devlet sınırları içerisinde asgari kabul edilebilir yaşam düzeyinden dışlanmaları” olarak tanımlanmıştır. Yapılan bu tanımlama 1950’li ve 1960’lı senelerde yapılmış olan ‘görelî yoksulluk’ tanımlamasını akla getirmektedir.⁶² Sosyal dışlanma kavramının kullanılmasının yaygınlaşmasında Avrupa Birliğinin önemli bir rolü olurken⁶³ Avrupa Birliği Komisyonunun sosyal dışlanmaya yönelik görüşleri netleşmeye başlamıştır. Kişilerin ‘belirli temel hayat standartlarını elde etme’ ve ‘başlıca sosyal ve mesleki kurumlara katılma’ gibi temel haklara sahip olduklarına dikkat çekilmiş ve bu hakların “istihdam, ev sahibi olma, sağlık hizmetleri, eğitim ve benzeri şeyler”⁶⁴ olduğu belirtilmiştir.

Avrupa Komisyonunun sosyal dışlanmayla mücadelede ‘hapisanedeki

⁵⁹ John Welshman, *From Transmitted Deprivation to Social Exclusion: Policy, Poverty and Parenting*, The Policy Press, Bristol, UK, 2007, s.209: (EC 1993)

⁶⁰ **White Paper, Growth, Competitiveness, Employment, The Challenges And Ways Forward into The 21st Century**, COM (93), Luxembourg, Commission of The European Communities 1993, s. 124.

⁶¹ Ronaldo Munck, “Social Exclusion: New Inequality Paradigm for the Era of Globalization”, **The Blackwell Companion to Social Inequalities**, Ed. by. Mary Romero, Eric Margolis, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, p. 33.

⁶² Schulte, a.g.e., s. 120.

⁶³ Chiara Saraceno, “Social Exclusion, Cultural Roots And Diversities Of A Popular Concept”, Conference On Social Exclusion And Children, **The Institute For Child And Family Policy**, Columbia University Faculty House, New York, May 2001, p. 2. (Çevrimiçi), <http://www.childpolicyintl.org/publications/Saraceno.pdf>, 09 Aralık 2103.

⁶⁴ Bhalla and Lapeyre, a.g.e., p. 415.

mahkumlardan sokak çocuklarına', 'etnik azınlıklardan tek ebeveynli ailelere' vb. farklı gruplara yönelik hedefler oluşmuştur. Bu konuda 'istihdam', 'sağlık', 'konut', 'eğitim' gibi alanlarda çalışmalar yapılması hedeflenmiştir. İlgili süreçte AB'nin sosyal dışlanma kavramını 'uygun' görmüş olması bu kavramın sadece içinde bulunulan duruma değil aynı zamanda dışlanmaya sebep olabilecek 'süreçe' de önem vermiş olmasından kaynaklanmıştır.⁶⁵

Avrupa Sosyal Şartının 1990 yılında imzalanmasının ardından sosyal dışlanmayla mücadelede 'dayanışma ruhu' ön plana çıkmıştır.⁶⁶ Bu hedef Avrupa Birliği ülkeleri için sosyal dışlanmayla mücadelede önemli bir adım olmuştur. AB'de sosyal dışlanmaya yönelik mücadeleyle ilgili süreçte Amsterdam anlaşmasının önemli bir yeri vardır.⁶⁷ Maastricht ve Amsterdam Antlaşmalarında sosyal dışlanmayla mücadelede önemli adımlar atılırken birinci programda önceliklerin yoksullukla ilgili hedeflerde olduğu görülürken üçüncü programa gelindiğinde öncelik sosyal dışlanmayla mücadeleye verilmiştir.⁶⁸

Avrupa Birliği'nin genişleme sürecinde yoksulluk ve sosyal dışlanmayla ilgili gelişmelerde yoksulluğun sosyal dışlanma kavramı ile tanımlanmaya başlanmıştır. Sosyal dışlanma kavramı geliri ön planda tutan yoksulluk ve eşitsizlik ölçümlerinden daha farklı boyutta ve daha kapsamlı olarak AB'de yerini almıştır.⁶⁹ AB Komisyonu 1994 yılında Essen'de ve Mart 2000'de Lizbon'da yoksulluğa ve sosyal dışlanmaya yönelik adımların atmış ve Avrupa Birliği Komisyonu (Nice) 2000'de sosyal dışlanmaya ve yoksulluğa karşı hedeflerin oluşturulması amacıyla bir çalışma başlatmıştır.⁷⁰ Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanmayla mücadeleye yönelik adımlarda ve yoksulluk ve sosyal dışlanmanın Avrupa'nın ciddi sorunları

⁶⁵ Rodgers, **a.g.e.**, p. 43.

⁶⁶ Munck, **a.g.e.**, p. 33.

⁶⁷ Christopher Heady, Graham Room, "Patterns of Social Exclusion. Implications for Policy and Research", **Poverty and Social Exclusion in Europe**, USA, Edward Elgar Publishing, 2002, p. 150.

⁶⁸ Arjan de Haan, "**Social exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation**", s. 24. (Çevrimiçi) http://www.socialinclusion.org.np/new/files/Arjan_de_Haan_1336541462c29X.pdf, 10 Haziran 2014.

⁶⁹ Stephen P. Jenkins, John Micklewright, **Inequality and Poverty Re-Examined**, Ed. by. Stephen P. Jenkins, John Micklewright, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 7.

⁷⁰ Eurofound, **Social Exclusion Definition**, (Çevrimiçi), <http://www.eurofound.europa.eu/areas/industrialrelations/dictionary/definitions/socialexclusion.htm>, 10 Haziran 2014.

arasında olmasının tespit edilmesi ve şekillenmesinde Lizbon Anlaşması'nın önemli bir yeri olmuştur

2010 yılına kadar sosyal dışlanmaya yönelik çalışmaların ortaya konulması hedefiyle Lizbon Konseyi 'koordinasyon için açık metod çalışmasını' başlatmıştır. Yoksulluğa karşı mücadele ve sosyal içermenin hedeflenmesiyle ilgili Komisyon 2006 ile 2010 yılları arasında sosyal politikaları gündemine almış ve 'refah ve dayanışma' hedefleri doğrultusunda hareket edilmesi kararlaştırılarak 2010'u Avrupa'da 'yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele yılı' olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda 'asgari ücretlerle ilgili düzenlemelerin' gözden geçirilmesi, 'işgücü piyasalarından dışlananların entegrasyonu' gibi hedefler kabul edilmiştir.⁷¹

Sosyal dışlanma kavramının kullanımının yaygınlaşmasında uluslararası kurumların önemli rolü olmuştur. Sosyal dışlanma kavramı Avrupa Birliği, Uluslararası Çalışma Örgütü, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı vb. gibi kurumlar tarafından finansal ve kültürel alanlarda yeterli düzeyde imkanlara ulaşamayan kişi ve gruplarla ilgili olarak kullanılmıştır.⁷² Bu kavram Birleşmiş Milletler teşebbüsüyle ILO (International Labour Organization), UNDP (United Nations Development Programme), UNESCO (United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization), UNRISD (United Nations Research Institute for Social Development), WHO (World Health Organization) ve UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) gibi kurumlar aracılığıyla yaygın bir hale gelmiştir.⁷³

Sosyal dışlanmanın kökeni ve gelişim süreci bu kavramın Avrupa Birliği'nde sosyal politika çalışmalarında önemli bir yaklaşım olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bu kavram Fransa'daki ilk kullanımından sonraki gelişim sürecinde uluslararası boyutta kullanılabilir hale gelmiş ve bu süreçte sosyal dışlanmanın küresel boyutta sosyal sorunların anlaşılmasında bir rol aldığı görülmektedir.

⁷¹ Eurofound, a.g.e.,

⁷² Ann Taket, v.d., **Theorising Social Exclusion**, Routledge, Oxon, 2009, p. 6.

⁷³ Ruhi Saith, a.g.e.,

3. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMIYLA İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Sosyal dışlanmanın nedenlerini açıklayan çalışmalar incelendiğinde öne sürülen nedenlerin farklı boyutlarda olması sosyal dışlanma kavramıyla ilgili farklı yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu alandaki çalışmalarda Ruth Levitas sosyal dışlanmayı yeniden dağıtımçı, sosyal bütünlüşmeci ve ahlaki sınıf altı söylemi olarak isimlendirdiği üç farklı modelle analiz etmiştir. Levitas, bu modellerde yoksulluk ve yurttaşlık haklarında oluşan erozyona, işgücü piyasalarına ve son olarak da ahlaki ve kültürel sebeplere yoğunlaşarak sosyal dışlanmanın oluşumunu açıklamaya çalışmıştır. Bir diğer yaklaşımda ise Hilary Silver dayanışma, uzmanlaşma ve monopol olarak adlandırdığı üç paradigmayla analiz ederek sosyal dışlanmayı bu paradigmlarla açıklamaya çalışmıştır.

3.1. Ruth Levitas'ın Sosyal Dışlanmaya İlişkin Üç Modeli

Ruth Levitas, İngiliz sosyal politikalarında sosyal dışlanmanın sebeplerini açıklarken sosyal dışlanmayı üç değişik modelde incelemiştir. Bu tanımlamalardaki her bir yaklaşım kendine özgü nedensel ilişkiler üzerine odaklanmıştır. Ruth Levitas bu analizini yeniden dağıtımçı, sosyal bütünlüşmeci ve ahlaki sınıf altı söylemi olarak adlandırdığı üç farklı modelle açıklamaya çalışmıştır.

3.1.1. Yeniden Dağıtımçı Söylem

Levitas'ın ilk modeli olan yeniden dağıtımçı söylemde (redistributionist discourse – RED) sosyal dışlanmanın oluşumunda yoksulluk ve yurttaşlık haklarında oluşan erozyon önemli nedenler arasında görülmektedir.⁷⁴ Yeniden dağıtımçı söyleme göre sosyal dışlanmanın oluşmasında yoksulluk önemli bir rol oynamaktadır. Levitas bu modelde sosyal dışlanmayı yoksulluğun bir sonucu olarak görmüştür.⁷⁵

Peter Townsend'in yoksullukla ilgili yaklaşımının bu analizde önemli bir yeri bulunmaktadır. Townsend yoksulluğun anlaşılmasında insanların sosyal hayata katılabilme durumlarının göz önüne alınması gereğine vur-

⁷⁴ David M. Smith, "Sosyal Dışlanma ve Sosyal politika", *Kalkınma ve Küreselleşme*, Ed. by. Saniye Dedeoğlu, Turan Subaşı, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 130.

⁷⁵ John Pierson, *Tackling Social Exclusion*, London, Routledge Books, 2002, p. 5.

gu yapmıştır.⁷⁶ Townsend'e göre "bireyler, aileler ve gruplar içinde buldukları toplumlarda alışılmış olan, onaylanan veya yaygın bir şekilde desteklenen beslenme çeşitleri, aktivitelere katılım, yaşam koşulları ve rahatlıkları elde etmek için gereken kaynaklara sahip değillerse, bu kişilerin yoksulluk içerisinde oldukları söylenebilir."⁷⁷ Townsend'in yoksullukla ilgili yapmış olduğu bu yorum görece yoksullukla ilgili düşüncelerini yansıtmaktadır. Sosyal dışlanmanın yoksullukla mukayese edilmesi durumunda sosyal dışlanma kavramı daha kapsamlıdır ve çok boyutluluğu tasvir eder. Bu sebeple daha tercih edilebilir durumdadır.⁷⁸ Sosyal dışlanma kavramının yoksullukların anlaşılmasında çok boyutluluğa vurgu yapması sosyal sorunların daha kapsamlı ele alınmasını sağlayacaktır.

3.1.2. Sosyal Bütünleşmeci Söylem

Sosyal bütünleşmeci söylemde (social integrationist discourse – SID) işgücü piyasalarına vurgu yapılmaktadır. Bu söylemin üzerinde durduğu önemli başlıklardan biri 'ücretli iştir'. Sosyal bütünleşmeci söylem "ücretli işe" önem verirken sosyal içermenin veya entegrasyonun oluşmasında kişilerin ücretli işe sahip olmalarına vurgu yapılmaktadır. Sosyal dışlanmanın oluşmasında kişilerin işgücü piyasalarına dahil olup olmamaları önemli bir göstergedir.⁷⁹ Sosyal bütünleşmeci söylemin en önemli farklılıklarından biri "sosyal dışlanmanın ve içermenin tanımlanmasını ücretli işe katılımı daraltmış olması gelmektedir."⁸⁰

Levitas, sosyal dışlanmanın oluşmasında kişilerin işsiz olup olmamalarına dikkat çekerken, kişilerin toplumsal içermeye ve entegrasyon sürecine dahil olmalarını bu kişilerin istihdam edilmeleriyle ve işgücü piyasalarına katılmalarıyla ilişkilendirmiştir.

⁷⁶ Ruth Levitas, "Defining and measuring social exclusion: a critical overview of current proposals", p. 3. (Çevrimiçi) <http://www.radstats.org.uk/no071/article2.htm>, 12 Haziran 2013.

⁷⁷ Ruth Levitas, "Defining and measuring social exclusion: a critical overview of current proposals", a.g.e., p. 3.

⁷⁸ Ruth Levitas, "Social exclusion in the New Breadline Britain Survey", pp. 1-3. (Çevrimiçi), http://www.bris.ac.uk/poverty/pse/99-Pilot/99-Pilot_7.pdf, 13 Haziran 2013.

⁷⁹ Lister, a.g.e., p. 77.

⁸⁰ Ruth Levitas, *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*, Great Britain, Palgrave Macmillan, 2005, p, 26.

3.1.3. Alt Sınıflar ve Ahlak Söylemi

Üçüncü model olan alt sınıflar ve ahlak söyleminde (The moral underclass discourse – MUD) dışlanan kişilerin kültürel farklılıklarına dikkat çekilmektedir.⁸¹ Alt sınıflar ve ahlak söyleminde sosyal dışlanmaya neden olan faktörler özellikle yoksulluğun ahlaki ve kültürel sebeplerine yoğunlaşmaktadır. Bu söylemde çalışma yaşında olan hane halkı üyeleri arasında bir işte çalışmayanların oranı ya da sayısı en önemli göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır.⁸² Bunun yanında bu modelde bağımlı olma durumunun ‘ahlaki’ ve ‘kültürel’ riskler üzerinde yoğunlaşması nedeniyle bireylerin ‘işgücü piyasası ile alakaları’ yerine ‘çalışmayan aile üyelerine’ dikkat çekilmektedir.⁸³

3.2. Hilary Silver’in Sosyal Dışlanma-Sosyal Dayanışma’ya İlişkin Üç Paradigması

Hilary Silver’in ‘sosyal dışlanma ve sosyal dayanışma: üç paradigma’ adlı çalışmasında Sosyal dışlanmayı *dayanışma, uzmanlaşma ve monopol* olarak üç paradigma ile açıklamaya çalışmıştır. Silver bu analizde cumhuriyetçilik, liberalizm ve sosyal demokrasi ideolojilerini sosyal dışlanmayla ilişkili olarak incelemiştir. Silver’in bu çalışması Batı Avrupa’da ekonomik yeniden yapılanmanın neden olduğu olumsuz sonuçların algılanmasında ve sosyal dışlanma ile ilgili araştırmalarda önemli bir yeri bulunmaktadır.

⁸¹ David M. Smith, *a.g.e.*, p. 130.

⁸² Levitas, “Social exclusion in the New Breadline Britain Survey”, *a.g.e.*, pp. 1-3.

⁸³ Levitas, “Defining and measuring social exclusion: a critical overview of current proposals”, *a.g.e.*, p. 3.

Tablo 1: Sosyal Dışlanmanın Üç Paradigması

	Dayanışma	Uzmanlaşma	Monopol Tekelleşme
Entegrasyon Anlayışı	Grup Dayanışması/ Kültürel Sınırlar	Uzmanlaşma/ Ayrı Alanlar/ Karşılıklı Bağımlılık	Tekel/ Sosyal kapatma
Entegrasyon Kaynağı	Ahlaki Entegrasyon	Değişim	Vatandaşlık Hakları
İdeoloji	Cumhuriyetçilik	Liberalizm	Sosyal Demokrasi
Söylem	Dışlanma	Ayrımcılık/ Sınıfaltı	Yoksulluk/ Eşitsizlik Sınıfaltı
Belirleyici Düşünürler	Rousseau, Durkheim	Locke, Madison, Faydacılar	Marx, Weber, Marshall
Örnek Düşünürler	de Foucauld Xiberras Schnapper Costa -Lascoux Douglas, Mead	Stoleru, Lenoir Shklar Allport, Pluralism Chicago Okulu Murray	Room, Townsend Balibar, Silverman
Yeni Ekonomi Politik Modeli	Esnek uzmanlaşma	Vasıflar Beşeri Sermaye Çalışma hevesizliğine yol açan uygulamalar Ağlar	Emek Piyasası Katmanlaşması

Kaynak: Silver, Hilary “Social exclusion and social solidarity: Three paradigms,” International LabourReview 133, (5/6), 1994, p. 540.

3.2.1. Dayanışma Paradigması

Fransız Cumhuriyetçilik ideolojisini temel alan dayanışma (solidarity) paradigmasında sosyal dışlanma, “dayanışma olarak bilinen toplumla birey arasındaki sosyal bağların yok olması”⁸⁴ durumunda ortaya çıkar. Burada toplumla birey arasındaki sosyal ilişkilerin önemli olduğu görülmektedir. Bu paradigmanda Rousseau ve Durkheim’in görüşlerinin etkili olduğu görülmektedir.⁸⁵ Bu analizde yoksullar, işsizler ve etnik azınlıklar dışarıda kalanlar olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶

Dışlanmanın etkilerine ve tehlikelerine dikkat çeken Silver, dışlanmayı anormallik ve anomi kavramlarına benzeterek bundan dolayı sosyal bütünleşmenin tehlike altında olduğunu vurgulamıştır.⁸⁷ Fransız ‘dayanışma’ düşüncesini iki kategoride inceleyen Atkinson⁸⁸ bu kategorileri şu şekilde açıklamıştır:

Dayanışma kavramının ele alındığı birinci görüş ‘karşılıklı yardım’ (mutual aid) fikri etrafında oluşmuştur. Meslek ya da statü grupları arasında bireylerin belirsizlik durumları karşısında birbirlerini destekleme durumunu işaret etmektedir. Bu dayanışma fikri Esping Andersen’in muhafazakar/korporatist (conservative/corporatist) ‘sosyal koruma sistemlerinin’ temel görüşlerinden birini oluşturmaktadır. Diğer görüşe göre, daha geniş bir manaya sahip olan dayanışma fikri ‘ulus ve vatandaşlık’ temeli üzerine kurulmuştur. (Bu durumun kendisi de dışlayıcı bir durum oluşturabilir.)

3.2.2. Uzmanlaşma Paradigması

Anglo Amerikan liberal düşünceyle sosyal dışlanma arasında ilişki kuran “uzmanlaşma (specialization)” paradigması dışlanmayı uzmanlaşmanın bir neticesi olarak görmektedir. Liberal bakış açısında sosyal düzen bireylerin ilgi ve motivasyonlarıyla birlikte kendi aralarında gönüllü alışveriş ağlarından oluşan bir yapı olarak algılanmaktadır.

⁸⁴ Silver, “Social exclusion and social solidarity: Three paradigms”, **a.g.e.**, p. 541.

⁸⁵ **A.e.**,

⁸⁶ Haan, “Social Exclusion Enriching the Understanding of Deprivation”, **a.g.e.**, p. 27.

⁸⁷ Silver, “Social exclusion and social solidarity: Three paradigms”**a.g.e.**, p. 542.

⁸⁸ Rob Atkinson, & Simin Davoudi; “Combating Social Exclusion in the Europe: The New Urban Policy Challenge”, **Urban Studies**, Vol. 37, No. 5-6, 2000, p. 1040. (Çevrimiçi), <http://usj.sagepub.com/content/37/5-6/1037.full.pdf>, 15 Aralık 2013.

Bu paradigmada bireyler sosyal aktörler olarak görülürler. Sosyal aktörler sosyal farklılaşmanın ve ekonomik işbölümünün sınırlarını geçebilirler ve ilerleyebilirler.⁸⁹ Bu bakış açısına göre bireyler ‘piyasalarda’ ve ‘sosyal gruplar içerisinde’ farklılaşmaları nedeniyle birbirlerine benzememektedirler.⁹⁰ Sosyal dışlanma piyasa aksaklıları, ayrımcılık, hakların uygulanamaması gibi sebeplerden dolayı oluşur.⁹¹

3.2.3. Tekel Paradigması

Son sıradaki “tekel (monopoly)” paradigması dışlanmanın oluşmasında grup tekelinin oluşmasına dikkat çeker. Sosyal dışlanma ‘grup tekelinin oluşmasının bir sonucu’ olarak görülmektedir. Tekel paradigmasında, sosyal düzenin hiyerarşik olarak yapılanmış güç ilişkileri vasıtasıyla gerçekleştirilen bir yapıda ve zorlayıcı olmasına vurgu yapılmaktadır. Dışlanmanın oluşması sınıf, statü ve siyasi gücün karşılıklı etkileşim halinde olması ve tekerci gruba dahil olanların kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleri yoluyla oluşmaktadır. Kişilerin iradelerinin kurumlar ve kültürel farklılıklar aracılığıyla sınırlandırılması ve eşitsiz bir yapının süreklilik kazanması sosyal kapatmanın (social closure) oluşmasında önemli rol oynar. Sosyal kapatmayla ilgili süreçler işgücü piyasalarındaki katmanlaşmada belirgin şekilde görülür.⁹²

Bu paradigmanın düşünce temelleri özellikle Weber ve ikinci derecede Marx’ın düşüncelerine dayanmaktadır. Bu paradigmaya göre sosyal dışlanmayla mücadelede ‘vatandaşlık’, ‘eşit üyelik’ ve dışarıda olanların ‘topluluğa tam katılımı’ yoluyla olur.⁹³

Sosyal dışlanmayla ilgili yaklaşımların sosyal dışlanmanın nedenlerini farklı zeminlerde temellendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Hilary Silver dayanışma paradigmasında Fransa’da bireyle toplum arasındaki ilişkilerin kopmasına, uzmanlaşma paradigmasında uzmanlaşma ve ayrımcılığa, üçüncü paradigmasında ise güçlü gruplar tarafından oluşturulan tekellere vurgu yaparak sosyal dışlanmanın ortaya çıkışıyla ilgili farklı temeller üzerinde durmuştur. Diğer bir yaklaşımda Ruth Levitas,

⁸⁹ Haan, “Social Exclusion Enriching the Understanding of Deprivation”, **a.g.e.**, p. 27.

⁹⁰ Silver, “Social exclusion and social solidarity: Three paradigms”, **a.g.e.**, p. 542.

⁹¹ Lister, **a.g.e.**, p. 77.

⁹² Silver, **a.g.e.**, p. 543.

⁹³ **A.e.**,

yeniden dağıtımçı, sosyal bütünleşmeci ve ahlaki sınıf altı söylemi olarak adlandırdığı üç farklı modelle sosyal dışlanmayı incelemiştir. Bu inceleme neticesinde yoksulluk ve yurttaşlık haklarında oluşan erozyon, işgücü piyasaları ve ücretli iş, son olarak da ahlaki ve kültürel sebeplerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşımlarda sosyal dışlanmayla ilgili farklı görüşlerin oluşması bu kavramın muğlaklığı, çok boyutluluğu ve farklı alanlarda ortaya çıkabileceğine dair önemli ip uçları vermektedir.

SONUÇ

Sosyal dışlanma kavramı ilk olarak Fransa'da daha sonra da Avrupa Birliği'nde ve ILO, UNDP, UN gibi uluslararası kurumlarda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal dışlanma farklı alanlarda çok boyutlu ve çoklu dezavantajlılıklara işaret eden önemli bir kavram olarak görülmektedir.

Köken olarak Fransa'da dezavantajlı gruplar için kullanılmaya başlanan bu kavram daha sonraki yıllarda yoksulluk, uzun dönemli işsizlik, ayrımcılık, vatandaşlık haklarının elde edilememesi vb. sorunları da kapsamına alarak Avrupa Birliği'nde ve pek çok ülkede yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple sosyal dışlanma sadece ekonomik alandaki sorunları değil siyasal ve sosyal alandaki pek çok sorunla ilgili görülmektedir.

Bu konuyla ilgili yaklaşımlar ele alındığında sosyal dışlanmanın oluşumuyla ilgili farklı nedenlere dikkat çekilmiştir. Ruth Levitas'ın analizinde sosyal dışlanmanın oluşumuyla ilgili nedenler yeniden dağıtımçı, sosyal bütünleşmeci ve ahlaki sınıf altı şeklinde sınıflandırılan üç modelle incelenmiştir. Hilary Silver ise dayanışma, uzmanlaşma ve monopol olarak adlandırdığı üç paradigmayla sosyal dışlanmayı açıklamıştır. Silver'in analizinde de sosyal dışlanmanın oluşumuna dair farklı koşulların ve nedenlerin belirginleştiği görülmektedir. Sonuç olarak sosyal dışlanmaya küresel ve yerel boyutta sebep veren koşulların ve nedenlerin farklılık göstermesi ve sosyal dışlanmanın anlaşılmasıyla ilgili ortaya çıkan farklı yaklaşımlar bu kavramın muğlak, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıda algılanmasını belirgin hale getirmektedir.

Sosyal dışlanma sorunun toplumları oldukça derinden etkileyen karmaşık bir yapıda olduğu belirginleşirken sosyal dışlanma kavramının anlaşılması bu sorunun temellerinin, koşullarının ve nedenlerinin analiz edilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adaman, Fikret: Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, (Çevrimiçi), http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf, 11.Haziran. 2013.
- Atkinson, A.B.: “Social Exclusion: Poverty and Unemployment”, **Exclusion, Employment and Opportunity**, A. B. Atkinson, John Hills (editors) CASE Paper, Centre for Analysis of Social Exclusion, CASE/4, London School of Economics, 1998, London, pp. 9-24.
- Atkinson, Rob: “Combating Social Exclusion in the Europe: The New Urban Policy Challenge”, **Urban Studies**, Vol. 37, No. 5-6, 2000, pp. 1037-1055. (Çevrimiçi) <http://usj.sagepub.com/content/37/5-6/1037.full.pdf>, 15 Aralık 2013.
- Barnes, Matt: “Social Exclusion and the Life Course”, **Poverty and Social Exclusion in the Europe**, Ed. by. Matt Barnes, Christopher Heady, Cheltenham, Edwar Elgar, 2002. p. 1-23.
- Beall, Jo, Laure-Helene Piron: **DFID Social Exclusion Review**, The London School of Economics and Political Science, 2005.
- Bhalla, A.S, Frédéric Lapeyre: “Social Exclusion; Towards an Analytical and Operational Framework”, **Development and Change**, Vol 28, 1997, pp. 413-433.
- Burchardt, Tania, Julian Le Grand, David Piachaud: “Introduction”, **Understanding Social Exclusion**, Ed. By. John Hills, Julian Le Grand, David Piachaud, Oxford University Press, New York, 2002.
- Byrne, David: **Social Exclusion**, İkinci Baskı, Berkshire, McGraw-Hill Education, 2005.
- Estivil, Jordi: **Concepts and Strategies for Combating Social Exclusionan Overview**, International Labour Organization, 2003. (Çevrimiçi), <http://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/download/96p1.pdf>, 26 Eylül 2013.

- Eurofound: **Social Exclusion** Definition, (Çevrimiçi),
<http://www.eurofound.europa.eu/areas/industrialrelations/dictionary/definitions/socialexclusion.htm>, 10 Haziran 2014.
- European Union: **Poverty Facts**, (Çevrimiçi)
<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751>, 19 Nisan 2014.
- Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Ed. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınlar, 2008.
- Rodgers, Gerry: **Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses**, Ed. by. Gerry Rodgers, Charles Gore, Jose B. Figueiredo, International Institute For Labour Studies, United Nations Development Programme, ILO, 1995.
- Haan, de Arjan: "Social Exclusion Enriching the Understanding of Deprivation, (Çevrimiçi),
http://www.socialinclusion.org.np/new/files/Arjan_de_Haan_1336541462c29X.pdf, 10 Haziran 2014.
- Jenkins, Stephen P., John Micklewright: **Inequality and Poverty Re-Examined**, Oxford, Oxford University Press, UK, 2007.
- Heady, Christopher, Graham Room: "Patterns of Social Exclusion. Implications for Policy and Research." **Poverty and Social Exclusion in Europe**, USA, Edward Elgar Publishing, 2002.
- Levitas Ruth: **The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour**, Great Britain, Palgrave Macmillan, 2005.
- Levitas, Ruth: "**Defining and measuring social exclusion: a critical overview of current proposals**, (Çevrimiçi), <http://www.radstats.org.uk/no071/article2.htm>, 12 Haziran 2013.
- Levitas, Ruth: "**Social exclusion in the New Breadline Britain Survey**, (Çevrimiçi), http://www.bris.ac.uk/poverty/pse/99-Pilot/99-Pilot_7.pdf, 13 Aralık 2013.
- Lister, Ruth: **Poverty**, Polity Press, United Kingdom, 2004.

- Marshall, T. H.: **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, Ed. by. T. H. Marshall, Tom Bottomore, Çev. Ayhan Kaya, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006. s. 2-56.
- Millar, Jane: "Gender, Poverty and Social Exclusion", **Social Policy and Society**, Volume 2, Issue 03, July 2003.
- Munck, Ronaldo: Ronaldo Munck, "Social Exclusion: New Inequality Paradigm for the Era of Globalization", **The Blackwell Companion to Social Inequalities**, Ed. by. Mary Romero, Eric Margolis, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, pp. 31-49.
- Parodi Giuliana, Dario Sciulli: Social Exclusion: Short and Long Term Causes and Consequences, **AIEL Series in Labor Economics**, Ed. by. Giuliana Parodi, Dario Sciulli, Physica Verlag, A Springer Company, Berlin, 2012.
- Pierson, John: Social Exclusion, **The Routledge Handbook of the Welfare State**, Ed. by. Bent Greve, Oxon, Routledge International Handbooks, 2013.
- Pierson, John: **Tackling Social Exclusion**, London, Routledge Books, 2002.
- Rodgers, Gerry: "What is special about a "social exclusion" approach?", **Social Exclusion: Rhetoric Reality, Responses**, Ed. By. Gerry Rodgers, Charles Gore, Jose B. Figueiredo, International Institute For Labour Studies, United Nations Development Programme, ILO, 1995.
- Room, Graham J: "Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization", **International Journal of Welfare**, Blackwell, 1999, 8, pp. 166-174.
- Saith, Ruhi: "Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries", **Working Paper Number 72**, Quenn Elizabeth House, University of Oxford, 2001. (Çevrimiçi), <http://www3.qeh.ox.ac.uk/pdf/qehwp/qehwps72.pdf>, 10 Haziran 2014.
- Sapancalı, Faruk: "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", **Çalışma ve Toplum**, 2005-03, ss. 53-106.

- Saraceno, Chiara: "Social exclusion cultural roots and diversities of a popular concept", Conference on social exclusion and children, **The institute for child and family policy**, Columbia University Faculty House, NY, USA, 2001, pp. 1-13. (Çevrimiçi) <http://www.childpolicyintl.org/publications/Saraceno.pdf>, 09 Aralık 2013.
- Schulte, Bernd: "A European definition of Poverty. The fight against poverty and social exclusion in the member states of the European Union, **World Poverty, New policies to defeat an old enemy**" Ed. By. Peter Townsend and David Gordon, The Policy Press, United Kingdom, 2002.
- Sen, Amartya: "Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny", **Social Development Papers No.1**, Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank, June 2000, pp. 1-48.
- Silver, Hilary: "Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms," **International LabourReview**, 1994, 133(5/6), pp. 531-578.
- Silver Hilary and Mary Daly, "Social Exclusion and Social Capital: A Comparison and Critique", **Theory and Society**, Springer Publications, Vol.37, 2008.
- Smith, David M.: "Sosyal Dışlanma ve Sosyal politika", **Kalkınma ve Küreselleşme**, Yayına hazırlayanlar: Saniye Dedeoğlu, Turan Subaşı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.
- Smith, Janie Percy: "Introduction", Policy Responses to Social Exclusion, Great Britain, Open University Press, 2002.
- Taket, Ann, v.d: **Theorising Social Exclusion**, London, Routledge, 2009.
- Townsend, Peter: "Poverty, social exclusion and social polarization: the need to construct an international welfare state" **World Poverty, New Policies to Defeat an Old Enemy** Ed. By. Peter Townsend and David Gordon, The Policy Press, United Kingdom, 2002.
- Welshman, John: From Transmitted Deprivation to Social Exclusion: Policy, **Poverty and Parenting**, The Policy Press, Bristol, UK, 2007.
- White Paper: COM (93), Luxembourg, 1993. (Çevrimiçi), http://europa.eu/documentation/official-docs/white-papers/pdf/growth_wp_com_93_700_parts_a_b.pdf 24 Haziran 2014.

